

**YASHIRIN IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHDA SOLIQQA
TORTISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING
NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI.**

Aripova Gulmira Imindjonovna

Annotatsiya

Mazkur ishda yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Yashirin iqtisodiyotning vujudga kelish sabablari, uning davlat byudjeti va iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'siri ochib beriladi. Tadqiqotda soliqqa tortish tizimining samaradorligini oshirish, soliq yukini maqbullashtirish hamda soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish orqali yashirin iqtisodiyotni qisqartirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalar asosida nazariy va metodologik yondashuvlar umumlashtirilgan hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: Yashirin iqtisodiyot, soliqqa tortish, soliq metodologiyasi, soliq ma'muriyatchiligi, fiskal siyosat, soliq yuki, iqtisodiy barqarorlik.

Hozirgi globallashuv sharoitida yashirin iqtisodiyot ko'plab davlatlar uchun dolzarb muammo hisoblanadi. Yashirin iqtisodiyotning yuqori ulushi davlat byudjeti daromadlarining kamayishiga, ijtimoiy sohaning yetarli moliyalashtirilmasligiga hamda sog'lom raqobat muhitining buzilishiga olib keladi. Ushbu holat, o'z navbatida, iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soladi. Yashirin iqtisodiyotning asosiy omillaridan biri soliqqa tortish tizimidagi kamchiliklar, ya'ni soliq yukining nomutanosibligi, soliq

qonunchiligining murakkabligi va soliq ma'muriyatchiligining yetarli darajada samarali emasligidir. Shu sababli yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasining nazariy-metodologik asoslarini ochib berish hamda ushbu yo'nalishda samarali mexanizmlarni ishlab chiqishdan iborat.

Yashirin iqtisodiyot iqtisodiy faoliyatning davlat tomonidan rasmiy hisobga olinmaydigan, soliqqa tortilmaydigan va statistik kuzatuvlardan chetda qoladigan qismini ifodalaydi. U jamiyatda ish bilan bandlikning norasmiy shakllari, daromadlarni yashirish, noqonuniy tadbirkorlik faoliyati hamda soliq to'lashdan bo'yin tovlash orqali namoyon bo'ladi. Yashirin iqtisodiyotning yuqori ulushi davlat moliyaviy resurslarining qisqarishiga, soliq tushumlarining kamayishiga va ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga sabab bo'ladi.

Yashirin iqtisodiyot shakllanishining asosiy sabablaridan biri soliqqa tortish tizimidagi muammolar hisoblanadi. Xususan, soliq yukining haddan tashqari yuqoriligi, soliq stavkalarining tez-tez o'zgarib turishi, soliq qonunchiligining murakkabligi hamda soliq to'lovchilar uchun tushunarsizligi tadbirkorlik subyektlarini norasmiy faoliyat yuritishga undaydi. Bundan tashqari, soliq organlari faoliyatida shaffoflikning yetarli emasligi va nazorat mexanizmlarining samarasizligi ham yashirin iqtisodiyotning kengayishiga zamin yaratadi.

Nazariy jihatdan soliqqa tortish metodologiyasi fiskal, tartibga soluvchi va rag'batlantiruvchi funksiyalarni o'z ichiga oladi. Samarali soliq metodologiyasi iqtisodiy subyektlar uchun adolatli soliq yukini ta'minlab, ularni rasmiy iqtisodiy faoliyatga jalb etishga xizmat qilishi lozim. Shu nuqtai nazardan, soliqqa tortishda optimal stavkalarni belgilash, soliq bazasini

kengaytirish va soliq imtiyozlarini maqsadli qo'llash yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning muhim nazariy asoslari hisoblanadi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish muhim metodologik yo'nalishlardan biridir. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, elektron soliq hisobotlari, raqamli nazorat mexanizmlari va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarini joriy etish orqali soliq to'lovchilarning faoliyatini shaffoflashtirish mumkin. Bu esa soliq to'lash intizomini mustahkamlab, soliqdan bo'yin tovlash holatlarini kamaytiradi. Soliqqa tortish tizimida rag'batlantiruvchi mexanizmlarni kuchaytirish yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun soddalashtirilgan soliq tizimlarini joriy etish, soliq stavkalarini pasaytirish hamda soliq hisobotlarini topshirish jarayonlarini yengillashtirish ularning rasmiy sektor faoliyatiga o'tishini rag'batlantiradi. Natijada soliq bazasi kengayib, davlat byudjeti daromadlari barqaror o'sishga erishadi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda faqatgina jazolash choralarga tayanish kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, soliq to'lovchilar va davlat o'rtasida ishonch muhitini shakllantirish, soliq madaniyatini oshirish hamda soliq tizimining ochiqqligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada soliq siyosatining barqarorligi va prognoz qilinuvchanligi iqtisodiy subyektlarning uzoq muddatli rejalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Nazariy va metodologik asoslarning uyg'unlashuvi, soliq yukining maqbullashtirilishi, soliq ma'muriyatchiligining modernizatsiyasi hamda rag'batlantiruvchi mexanizmlarning kengaytirilishi yashirin iqtisodiyotni sezilarli darajada qisqartirish imkonini beradi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasining muhim jihatlaridan biri soliq yukining adolatli taqsimlanishidir. Soliq yukining iqtisodiy subyektlar daromadlariga nisbatan nomutanosib taqsimlanishi soliq to'lashdan qochish holatlarini kuchaytiradi. Shu sababli soliq siyosatini ishlab chiqishda iqtisodiy faoliyat turlari, hududlar va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini hisobga olish zarur. Bu yondashuv soliq to'lovchilarni rasmiy iqtisodiyot doirasida faoliyat yuritishga undaydi.

Soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishda soliq bazasini kengaytirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Soliq bazasining torligi davlat byudjeti daromadlarining yetarli shakllanmasligiga va mavjud soliq to'lovchilarga ortiqcha yuk tushishiga olib keladi. Norasmiy bandlikni qisqartirish, naqd pul aylanmasini kamaytirish va moliyaviy operatsiyalarni raqamlashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish yashirin iqtisodiyot hajmini kamaytirishga xizmat qiladi.

Metodologik jihatdan soliq nazoratining riskga asoslangan tizimini joriy etish samarali hisoblanadi. Ushbu tizimda soliq tekshiruvlari barcha subyektlarga bir xil qo'llanilmay, balki soliqdan bo'yin tovlash ehtimoli yuqori bo'lgan faoliyat turlariga yo'naltiriladi. Bu esa nazorat resurslaridan oqilona foydalanish imkonini beradi va halol soliq to'lovchilarga ortiqcha bosimni kamaytiradi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda institutsional omillar ham muhim rol o'ynaydi. Soliq organlari faoliyatida shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlash, korrupsiyaga qarshi kurashish mexanizmlarini kuchaytirish soliq to'lovchilarning davlatga bo'lgan ishonchini oshiradi. Ishonch muhitining shakllanishi esa soliqlarni ixtiyoriy va o'z vaqtida to'lash darajasining oshishiga olib keladi. Aholining soliq madaniyatini yuksaltirish ham soliqqa tortish metodologiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Soliq madaniyati soliq

to'lovchilarning soliq majburiyatlariga bo'lgan munosabatini, ularning huquqiy ongi va mas'uliyatini aks ettiradi. Ta'lim muassasalarida moliyaviy savodxonlikni oshirish, ommaviy axborot vositalari orqali tushuntirish ishlari olib borish yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda uzoq muddatli samarani ta'minlaydi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda soliqqa tortish metodologiyasi barqarorlik, soddalik va shaffoflik tamoyillariga asoslanadi. Masalan, soliq stavkalarining uzoq muddat davomida barqaror saqlanishi, soliq qonunchiligining tez-tez o'zgarmasligi iqtisodiy subyektlarning rasmiy sektor faoliyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Ushbu tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Soliqqa tortish tizimida differensial yondashuvni qo'llash zarur. Ayrim tarmoqlar va faoliyat turlari uchun moslashuvchan soliq mexanizmlarini joriy etish ularning norasmiy sektordan chiqib, rasmiy iqtisodiyotga integratsiyalashuvini tezlashtiradi. Bu holat iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish bilan bir qatorda, soliq tushumlarining barqarorligini ta'minlaydi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning yana bir muhim yo'nalishi — soliq siyosatini iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan uyg'unlashtirishdan iboratdir. Iqtisodiy o'sishning dastlabki bosqichlarida soliq yukining haddan tashqari oshirilishi tadbirkorlik faolligini pasaytirib, norasmiy sektor ulushining kengayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli soliq siyosati bosqichma-bosqich va moslashuvchan tarzda olib borilishi lozim.

Metodologik nuqtai nazardan, soliqqa tortish tizimida prognozlash va rejalashtirish mexanizmlarini kuchaytirish alohida ahamiyatga ega. Soliq tushumlarini aniq prognozlash yashirin iqtisodiyot hajmini baholash imkonini beradi va fiskal siyosatni samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Statistik

ma'lumotlar, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va tarmoqlar kesimidagi tahlillar asosida ishlab chiqilgan soliq prognozlari soliqqa tortish metodologiyasining ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

Yashirin iqtisodiyot bilan bog'liq muammolarni hal etishda hududiy yondashuv ham muhim o'rin tutadi. Hududlar kesimida iqtisodiy rivojlanish darajasi, bandlik tarkibi va tadbirkorlik faolligi bir xil emas. Shu bois soliqqa tortish metodologiyasini ishlab chiqishda hududiy xususiyatlarni hisobga olish yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishda samarali natija beradi. Mahalliy darajada soliq nazoratining kuchaytirilishi va tushuntirish ishlari olib borilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishda normativ-huquqiy bazaning roli ham beqiyosdir. Soliq qonunchiligining aniqligi va barqarorligi soliq to'lovchilar uchun huquqiy aniqlikni ta'minlaydi. Qonun hujjatlarida mavjud bo'lgan ziddiyatlar va noaniqliklar esa soliqqa tortishdan qochish holatlarini yuzaga keltiradi. Shu sababli soliq qonunchiligini tizimli ravishda takomillashtirish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning muhim sharti hisoblanadi.

Iqtisodiy subyektlar faoliyatini rag'batlantirishga qaratilgan soliq mexanizmlari yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, yangi tashkil etilgan korxonalar uchun vaqtinchalik soliq imtiyozlari berish, investitsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan soliq preferensiyalari tadbirkorlarni rasmiy sektor doirasida faoliyat yuritishga undaydi. Bunday yondashuv fiskal manfaatlar bilan iqtisodiy rag'batlarni uyg'unlashtirish imkonini beradi. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda institutsional hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Soliq organlari, bojxona xizmati, bank-moliya institutlari va statistika organlari o'rtasida axborot almashinuvi tizimini rivojlantirish yashirin iqtisodiy faoliyatni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Integratsiyalashgan

axborot tizimlari orqali moliyaviy operatsiyalarni tahlil qilish soliqqa tortish metodologiyasining amaliy samaradorligini oshiradi. Soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda ko'p qirrali va tizimli yondashuvni talab etadi. Fiskal siyosatning ilmiy asoslanganligi, institutsional muhitning mustahkamligi va soliq to'lovchilar manfaatlarini hisobga oluvchi mexanizmlar uyg'unlashgan taqdirdagina mazkur yo'nalishda barqaror natijalarga erishish mumkin.

Xulosa

Mazkur ishda yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasining nazariy va metodologik asoslari tahlil qilindi. Yashirin iqtisodiyotning kengayishi davlat byudjeti daromadlarining kamayishiga, iqtisodiy barqarorlikning zaiflashishiga va ijtimoiy sohalarining yetarli moliyalashtirilmasligiga olib keladi. Shu sababli soliqqa tortish tizimini takomillashtirish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda muhim vosita hisoblanadi.

Soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari soliq yukini maqbullashtirish, soliq bazasini kengaytirish, soliq ma'muriyatchiligini modernizatsiya qilish va rag'batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etishdan iborat. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda normativ-huquqiy baza, hududiy yondashuv va institutsional hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Soliq qonunchiligi barqaror va tushunarli bo'lishi, hududlar kesimida nazorat mexanizmlari samarali ishlashi va soliq organlari bilan boshqa institutsiyalar o'rtasida axborot almashinuvi yo'lga qo'yilishi zarur. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliqqa tortish tizimining soddaligi, barqarorligi va shaffofligi iqtisodiy subyektlarning rasmiy sektor faoliyatiga bo'lgan ishonchini oshiradi va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytiradi. Soliq madaniyatini oshirish, soliq to'lovchilarni rag'batlantirish va ularga qulay sharoit yaratish uzoq muddatli va barqaror

natija beradi. So-iqqa tortish metodologiyasini ilmiy asosda takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali yashirin iqtisodiyotni sezilarli darajada qisqartirish, davlat byudjeti daromadlarini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London, 1776.
2. Tanzi, V. The Underground Economy in the United States and Abroad. Lexington Books, 1982.
3. Schneider, F., Enste, D. The Shadow Economy: An International Survey. Cambridge University Press, 2002.
4. Musgrave, R.A., Musgrave, P.B. Public Finance in Theory and Practice. McGraw-Hill, 1989.
5. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi.
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari.

